

Kutadgu Bilig’de Geçen ‘‘Bayat’’ Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı

Rıdvan ztürk*

Özet: Kutadgu Bilig’de Tanrı’yı ifade eden ve en çok kullanılan kelimelerden birisi ‘‘Bayat’’ tır. ‘‘Bayat’’ İslami inanın getirdiği alıntı bir kelime olmadığı için, önceden var olan bir ‘‘gösteren’’ in yeni ‘‘gösterilen’’ e ne şekilde uyarlandığını yansıtan iyi bir örnektir. Bu incelemede Kutadgu Bilig’de ‘‘Bayat’’ kelimesinin geçtiği beyitler tek tek ele alınmış, kelimenin anlam boyutu ve kavram alanı tespit edilmiştir. Bu tespitte gerek dilbilgisi ile ilgili gerekse dilbilim ile ilgili yöntemlerden istifade edilme yoluna gidilmiştir. Yapılan anlam ve alan tespiti, kelimenin asıl anlamının ‘‘kadim’’ olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla bazı kaynaklarda bu kelimeye verilen ‘‘kadim’’ anlamının verilmesinin ve buna bağlı olarak yapılan etimolojik izahların doğru olmadığı ifade edilmiştir..

Anahtar sözcükler: Bayat, Kutadgu Bilig, esmayihüsna, Tanrı’nın adları, Türk kültürü

Conceptual Field and Meaning of ‘‘Bayat’’ Word in the Kutadgu Bili

Abstract: It is ‘‘Bayat’’ word which representing God and one of the most used words in the KB. Because of it isn’t a word to quote the İslamic belief, ‘‘Bayat’’ is a good example that show what adapted of pre-existing ‘‘segnfier’’ to new ‘‘signified’’. Having ‘‘bayat’’ word distichs were analyzed one by one in KB and conceptual filed and meaning of the word was determined. In this determination, It was utilized both of grammar and linguistics methods. The determination of meaning and conceptual field has shown that original meaning of word isn’t ‘‘ancient’’. Therefore, it was expressed meaning of ‘‘ancient’’ given in some sources and accordingly the etymological explanations is not true.

Key Words: Bayat, Kutadgu Bilig, esmayihüsna, names of God, Turk culture

* Yard. Doç. Dr; Selçuk Üniversitesi, AKEF Türk Dili öğretim üyesi, Meram-Konya, ozturk@selcuk.edu.tr.

1.Giriş:

Kutadgu Bilig Türk düşüncesini en iyi yansıttığı düşünülen en eski ve en temel eserlerin başında gelmektedir. Eser dili itibariyle doğrudan anlatımların yanı sıra, dolaylı anlatımlara da yer vermiştir. Bu dolaylı anlatımların en belirginini ise sembollerin kullanılmasıdır. Soyut kavramların sembollerle somutlaştırıldığı, şahıslarla ete kemiğe büründürüldüğü görülmektedir.

Nitekim bir tiyatro metni gibi de algılanabilecek olan eserde “kanun” Kün Toğdı (hükümdar), “kut” Ay Toldı (vezir), “akıl” Ögdülmiş (vezirin oğlu), “akibet” ise Odgurmış (Ögdülmiş’in kardeşi veya akrabası) şahsında somutlaştırılmıştır (Kafesoğlu 1980: 12).

Eserde soyut kavramları olağan unsurlarla, şahidi veya gözlemcisi olunan unsurlarla aktarılanların ve anlatılanların dışında Tanrı’yı ifade eden, karşılayan kelimelerde “gösteren” aşikâr ise de “gösterilen” duyu organlarınca somutlaştırılmaktan uzaktır. İşte bu somutlaştırma fiilden hareketle faili tasavvur etmeye ve ettirmeye yönelik olarak ifade edilmiştir.

2.Söz Diziminde Bayat’ın Bağdaştırılması

2.1.Sıfat Tamlamalarında Bayat’ın Bağdaştırılması

Fiil failin kalıcı bir özelliği haline dönüşmüşse veya daimi bir vasfı olarak algılanıyor veya görülüyorsa, failin sıfatı olarak değerlendirilecek sıfat tamlamaları oluşturulma yoluna gidilmektedir. İsim unsuru nesnenin veya kavramın belirgin bir özelliğini yansıtmakta, nesnenin veya kavramın diğer belirgin özelliklerini ise sıfatlar yansıtmaktadır. Bu bakımdan isim tek olduğu hâlde, ismi tamamlayan sıfatlar birden fazla olabilmektedir.

Bayat ismiyle beraber kullanılan sıfatlar, hem “bayat” algılamasının çerçevesinin belirlenmesinde hem de anlam dairesinin oluşturulmasında önemlidir. Kutadgu Bilig’de “Bayat” kelimesi şu sıfatlarla birlikte kullanılmıştır:

bir Bayat: 1922², 2856, 3319, 4777, 5246, 5740, 6171, 6248, 1021, 3754, 4728, 4778, 3764

erklig Bayat: 3262, 3358, 3663, 4854, 5880, 6268

bagırsak Bayat: 1838, 4370

biligli Bayat: 1531, 4390

itigli Bayat(im): 146

2 Yazıda kullanılan beyit numaraları, beyitler ve anlamları Arat 2006’dan alınmıştır.

Şu örneklerde ise “Bayat” kelimesi birden fazla sıfat ile tamlanmıştır.

ugan bir Bayat: 2

Ay erklig ugan mengü mungsuz Bayat:

Yaramaz seningdin adınka bu at

“Ey kudretli, kadir, ölümsüz ve gönlü tok Tanrı
Senden başkasına bu ad yakışmaz”

Görüleceği üzere kelime, en çok *bir* “bir” sıfatı ile kullanılmıştır. Tanrı’nın birlik sıfatı, diğer bütün sıfatlardan daha çok kullanılmıştır. Bu durum İslami anlayışın temel vazgeçilmezini ifade etmektedir. Bu kullanılış, tabii olarak İslamiyet öncesi dönemdeki Türklerin “bir Tengri” ifadesini de çağrıştırmaktadır (Tanyu 1980: 87). *Bir* “bir” sıfatını takiben *erklig* “güçlü, kadir”, *bagırsak* “merhametli, şefkatli, sadakatli”, *biligli* “bilen, alim”, *ugan* “kadir, tanrı”, *itigli* “düzenleyen, hazırlayan, yapan”, *mengü* “sonsuz, ebedi, ölümsüz” ve *mungsuz* “ihtiyacı olmayan” sıfatları kullanılmıştır.

2.2. İsim Tamlamalarında Bayat’ın Bağdaştırılması

İsim tamlamaları da tamlayan ve tamlanan arasındaki ilgiyi ve ilişkiyi gösterirler. Eserde geçen söz konusu isim tamlamalarında *Bayat* ile ilgili ve ilişkili unsurlar bağdaştırılmışlardır. En çok tekrar eden tamlananlar alışılmış bağdaştırmalar hâlini almıştır. Bir başka söyleyişle unsurlardan biri söylenince diğeri hemen çağrışım alanına gelmektedir.

“Bayat” isminin tamlayan olarak kullanıldığı isim tamlamalarında tamlanan olarak kullanım sıklığı sırasıyla *at* “ad” (12), *tapug* “hizmet, ibadet” (12), *fazl* “fazilet, erdem”(12), *hüküm* “hüküm, emir” (9), *kullar* “kullar” (8), *birmiş* “vermiş, ihsan”(4), *aytıg* “soru, sorgu” (3), *sevinç* “sevinç, rıza” (3), *adl* “adalet, doğruluk” (2); *yarlıg* “buyruk, ferman” (2), *yad* “yad, hatırlama” (2), *yirmiş* “yergi, zem” (1), *kapug* “kapı, sığınak” (1), *sevig* “sevgili, sevilen” (1), *halk* “halk, yaratılmış” (1), *küdezmiş* “gözetip kollanmış” (1) isimleri kullanılmıştır:

Bayat atı 1, 124, 1342, 1343, 1520, 3188, 3189, 3592, 3715, 3897, 44129, 4597

Bayat tapugı 3149, 3223, 3339, 3696, 3751, 3919, 4689, 4693, 4806, 5116, 5693, 6541

Bayat fazlı 1251, 1269, 1799, 1811, 1811, 1813, 3120, 3649, 5101, 5191, 5761, 6193

Bayat hükmi 1233, 1279, 3194, 4254, 4927, 6093, 6293, 6311, 6395

Bayat kulları 2598, 3749, 3928, 4530, 5119, 5120, 5193, 6261

Bayat birmişi 1250, 1800, 4416, 5103

Bayat ayıtığı 5273, 5273, 5275

Bayat sevinçi 3794, 3989, 5596

Bayat adli 3351, 3668

Bayat yarlığı 1507, 3672

Bayat yadı 3349, 6136

Bayat yirmişi 3523

Bayat kapğı 3747

Bayat rahmeti 42

Bayat sevgi 4808

Bayat halkı 5194

Bayatım küdezmişi 3764

“Bayat” kelimesinin en çok kullanıldığı kelimelerden birisi *at* “ad, isim” tamlananıdır. Bu tamlamalardan sekiz tanesi *birle* “ile” edatı ile birlikte yeni bir grup oluşturmaktadır. “bayat atı birle” grubu şu beyitte de görüleceği üzere “Besmele”nin (Bismillahirrahmanirrahim) karşılığı olup, bu kullanış “besmele”nin Türk edebiyatı tarihinde ilk Türkçeleştirilmiş şeklidir (Sadıkov 2003:22). 124, 1343, 3188, 3715 ve 3897 nolu beyitlerde de aşağıdaki beyitteki gibi anlam, bismelenin çevirisini karşılamaktadır:

Bayat atı birle sözüğ başladım

Törütken, igidgen, keçürgen idim

“Yaratan, yetiştiren ve göçüren (bağışlayan) rabbim

Olan Tanrının adıyla söze başlarım”

Tamlananlar arasında “Bayat” ismi ile bağlantılı olarak olumsuzluk anlamı yansıtan sadece *yirmişi* “yergi, zem” (3523) kelimesi bir yerde geçmektedir. Bu ifade de bir karşılaştırma yapılarak olumlu gibi gösterilen olumsuzun zıddının, olumsuz gibi görünen olumlu olduğunu anlatmak için kullanılmıştır.

Bayat yirmişi ol bu yek sevmişi

Takı artukı ol sevüp salmışı

“Bu şeytanın sevdiği ve Tanrının yerdiğiidir

Tanrının sevip bıraktığınıysa o daha çok sever.”

“Bayat” kelimesi *tapğı* “hizmeti, ibadeti”, *kapğı* “kapısı” kelimeleri ile hizmet edileni, mabudu, ihtiyaç duyulanı anlatmaktadır. Bu anlamı “kulları” ve “halkı” tamlananları da tekit etmektedir. “Bayat ” en çok bu anlam dairesinde kullanılmıştır. O, kul sahibidir ve yarattıkları vardır. “Bayat tapğı” onun kullarının derdine derman olucudur.

Bayat tapğı birle özin emgetür

Tapug birle yazuk igin emletür

“Tanrıya ibadet ederek kendisini zahmete veriyor
ve günah hastalığını ibadetle tedavi ediyor.”

Yine en çok kullanılan tamlananlardan birisi de *fazl* “fazilet, erdem” kelimesidir. “Bayat” erdem ve üstün ahlak sahibidir. Onun fazlı kulların her türlü arzularına ve her türlü nimete erişiricidir.

Bayat fazlı bolsa kim erse üze

Kamug arzu nimetke tegdi tüze

“Tanrının fazlı kimin üzerinde olursa
O bütün arzularına ve nimete erişir.”

Bundan dolayı Bayat’ın kulları onun fazlını istemelidirler. Zira kapılar onunla açılır.

Bayat fazlı kolğu kerek kul kamug

Bayat fazlı bolsa açıldı kapug

“Kul daima tanrının fazıl ve inayetini istemelidir;
Tanrının fazıl ve inayeti olursa kapılar açılır.”

“Bayat hükmi” ve “Bayat yarlığı” tamlamalarının da kullanım sıklığı yüksektir. Bu ibarelerin geçtiği yerlerde Bayat’ın buyruğunun onun kudretini yansıttığını ve ne kadar kapsayıcı olduğunu anlatmaktadır. Bu hükme rıza gösterip, uymak gerek.

Kamug edgü isiz bayat hükmi bil

Bayatka inangıl anıng tapğı kıl

“Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil
Tanrıya inan ve ona kulluk et.”

Törütti bu evren tuçı evrilür

Bayat hükmi takdir bile tegzinür

“Bu feleği yarattı ki durmadan döner
Tanrının hükmü ve takdiriyle hareket eder.”

Bayat hükmi tapla negü kelse yü'd

Budunka asıg kıl birse öd

“Tanrının hükmüne razı ol, ne gelirse ona tahammül et;
Sırası geldikçe halka faydalı ol.”

“Bayat” ile ilgili olan diğer tamlananlar “adli”, “rahmeti”, “sevinçi”, “sevigi”, “yadı”, “birmiş”, “küdezmiş” ve “aytıgı” dır. Bu tamlananların tamlayanla ilişkisine yaratanın yarattığı üzerindeki tasarrufunu, yaratılanın algılaması açısından ortaya koyabiliriz. Adalet, rahmet, rıza, sevgi, hatırlama, lütuf, gözetme gibi nimetleri bağışlayanın sorgusu da olacaktır.

Bu tamlananlar içerisinde *sevinç* “sevinç, rıza” ve *küdezmiş* “koruyup gözetme” kelimelerinin tamlananı, sahiplenmeyi ve bağlılığı da ifade edecek şekilde birinci şahıs iyelik eki ile “Bayat-ım” şeklinde kullanılmıştır. Bu yapıdaki “rıza” anlamı veren kelimenin de “sev-” fiilinden türemiş olması sahiplenmenin ve bağlanmanın saikını da gösterir mahiyettedir.

2.3. Fail Fiil İlişkisinde Bayat’ın Bağdaştırılması

2.3.1. “Bayat” Failinin Fiilleri

“Bayat” kelimesinin fail olarak kullanıldığı söz dizimlerinde fail-fiil ilişkisini incelersek, fiilden hareketle failin özelliklerini de belirleyebiliriz. “Bayat” ile ilgili en çok kullanılan *bir-* “vermek” (70), *törüt-* “türetmek, yaratmak” (7), *ayıt-* “sormak, söylemek” (5), *küdez-* “gözetmek, korumak” (4), *selam tegür-* “selam iletmek, selamlamak” (4), *bil-* “bilmek” (3), *yorıt-* “yürütmek” (3), *edgü kıl-* “iyi etmek” (2), *artur-* “artırmak” (2), *tut-* “tutmak” (2) fiillerini takiben birer örneğine rastlanan şu fiiller de kullanılmıştır:

aç- “açmak”, *belgürt-* “belirtmek, göstermek”, *bil-* “bilmek”, *buz-* “bozmak”, *edle-* “hürmet etmek, değer vermek”, *ıd-* “salmak, göndermek”, *inayet kıl-* “ikram etmek, ihsan etmek”, *it-* “etmek, düzenlemek, hazırlamak”, *keçür-* “geçirmek, bağışlamak”, *urug kesme-* “soyunu kesmemek”, *kına-* “cezalandırmak, işkence etmek”, *kişe-* “kösteklemek, bağlamak”, *kizle-* “gizlemek”, *kötür-* “götürmek, kaldırmak, yükseltmek”, *odgur-* “uyandırmak”, *ödür-* “seçmek”, *öte-* “ödemek”, *sev-* “sevmek”, *taplama-* “kabul etmemek, razı olmamak”, *tile-* “dilemek”, *tüz-* “düzmek, düzeltmek”, *yad-* “yaymak”, *yaraştır-* “yaraştırmak, uyuşturmak”, *yaratma-* “yaratmamak”, *yarlıka-* “buyurmak, ihsan etmek”, *yava kılma-* “heder etmemek, boşa gidermemek”, *yıg-* “mani olmak, alıkoymak”.

Fiillerden hareketle “Bayat” algılamasını ve “Bayat”tan beklenenleri, umulanları da bu örneklerde bulmak mümkün. Fiil kullanım sayılarını kıyasladığımızda “bir-” fiilinin (70 kere) diğer fiillerin toplamından (59 kere) daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Bu fiillerin anlam dairelerine girildiğinde “Bayat”ın olumlu olarak algılanıp algılanmadığını da anlayabiliriz. Geçen fiiller arasında *buz-* “bozmak” (1), *kişe-* “kösteklemek” (1), *kına-* “kınamak” (1), *taplama-* “hoş karşılamamak” (1), *yığ-* “korumak, uzaklaştırmak” (1), *yaratma-* “yaratmamak” (1), *yava kılma-* “boş bırakmamak” (1), *urug kesme-* “soyunu kesmemek” (1) fiilleri olumsuz görünümündedir.

Bu fiillerden *buz-* “bozmak”, *kişe-* “kösteklemek”, *kına-* “kınamak”, *yığ-* “uzaklaştırmak” gibi temelinde olumsuzluk ifade edenlerle sonradan aldığı *-ma/-me-* fiilden fiil yapma eki ile olumsuzluk ifade eden *tapla-ma-* “hoş karşılamamak”, *yarat-ma-* “yaratmamak”, fiilleri kullanıldıkları bağlamda olumlu anlamlar ortaya koymuşlardır.

Bagırsak bayat kör ödürmiş kulın

Kişedi ukuş birle kılın tilin

“Merhametli Tanrı seçtiği kulunun

Hareketini ve dilini akıl ile kösteklemiştir.”

Törülüg bu beyler yok erse tirig

Bayat buzgay erdi yiti kat yirig

“Bu kanun koyan beyler hayatta bulunmasalardı

Tanrı yedi kat yerin düzenini bozmuş olurdu.”

Çıgay ülese kümüş neng tavar

Bayat kolsa andın belanı yıgar

“Fakirlere gümüş ve mal dağıtılsa

Tanrı insanı bela ve kazalardan korur”

Apa yazdı erse bayat kınadı

Bu dünyag tünek kıldı erklig idi

“Âdem günah işleyince Tanrı onu cezalandırdı

Kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı”

Ayrıca temelde olumsuzluk ifade eden fiilleri de yine olumsuzluk bildiren *-ma/-me-* fiilden fiil yapma eki ile olumlu anlamı ifade eder hale dönüştürmüştür: *yava kıl-ma-* “boş bırakmamak”, *urug kes-me-* “soyunu kesmemek”

Ajun kalmasunı seningsiz kurug

Bayat kesmesüni seningdin urug

“Dünya sensiz kalmasın, sensiz alem pek boş olur;

Tanrı senin neslini kesmesin”

Bayatka ulamış turur ög köngül

Yava kılmağay bir bayat ay ogul

“ O gönlünü, fikrini Tanrıya bağlamıştır;

Ey oğul, bir olan Tanrı onu elbette boş bırakmayacaktır.”

2.3.2. *bir-* “vermek” fiili ve nesneleri

“Bayat” failinin en çok *bir-* “vermek” fiiliyle kullanıldığı belirtilmişti. “Bayat”ın ne verdiğini nesnelere ortaya çıkarmaktadır.

arzu “arzu, istek”, *asıg* “fayda, kazanç”, *basut* “yardım, arka”, *beglik* “beylik, devlet”, *beglik iş* “beyliğe layık eş”, *bilig* “bilgi, hikmet”, *can revan* “canlılık, dirilik”, *devlet* “devlet, baht, talih”, *edgü* “iyi”, *edgüülük* “iyilik”, *elig* “el, yardım”, *erdem* “erdem, fazilet”, *iki ajun edgüsü* “iki dünya iyisi”, *inayet* “inayet, gayret, yardım”, *izz* “izzet, itibar”, *kanat* “kanat”, *kılınç arkukı* “iş davranış takipçiliği”, *kılık* “huy, tavır”, *kişilik* “insanlık”, *konut* “konut, makam”, *köngül* “gönül”, *köz* “göz, görme gücü”, *köz suvu* “göz suyu, göz yaşı”, *kulak* “kulak, işitme gücü”, *kut* “kut, mutluluk”, *küç* “güç, kuvvet”, *kün* “gün, baht”, *nimet* “nimet, ihsan”, *ög* “akıl, anlayış”, *sevinç* “sevinç, rıza”, *ter* “ücret”, *tevfik* “tevfik, yardım”, *tilek* “dilek”, *uçmak* “cennet”, *ukuş* “anlayış”, *uvut* “ar, haya”, *ülüg* “nasip, hisse”, *yan(t)g* “cevap”, *yanut* “cevap, karşılık”, *yarı* “yardım”, *yol* “yol, “, *yüg* “kol kanat”.

Yetmiş yerde yüklem olarak kullanılan *bir-*“vermek” fiilinin kırk üç farklı toplam seksen beş nesneyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu nesnelere “arzu, asıg, erdem, köngül, yarı” iki kere; “edgü, edgüülük, kut, sevinç, ukuş” üç kere; “bilig” dört kere; “tilek” beş kere, “ög, küç” altı kere ve “tevfik” on bir kere geçmiştir.

Genellikle *bir-* “vermek” fiili tek bir nesneli cümleler oluştururken bazen iki, üç, dört hatta beş nesne ile kullanılabilmiştir.

Kimi beg törütme tilese bayat

Birür aşnu kıl, yang, ukuş, yüg, kanat

“Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce

Uygun tavır ve hareket, akıl ve kol kanat verir”

Bayat kılmış emdi sanga edgülik

Bilig birmiş erdem ukuş ög ülüg

“Tanrı sana şimdi lütfetmiş bilgi vermiş

Erdem, akıl ve anlayış nasip etmiş ”

Bayat’ın verdiklerini, bir anlamda da kullarının Tanrı’dan istediklerini yansıtan nesnelere tamamına yakını soyut kavramları karşılamaktadır. Yine *bir* “vermek” fiilinin üçte birlik kısmı geçmiş zaman ifadeli kiplerle kullanılmış, kalan üçte ikilik kısmı ise içinde bulunulan zamanda sonrasını içeren kiplerle geleceğe yönelik olarak kullanılmıştır. Bu duruma verilmiş olanlardan daha çok verilecek olanların da beklentisini göstermektedir.

3. Değerlendirme

Bayat kelimesinin metinlerde kullanımını göz önüne alarak kullanıldığı dizimden hareketle bağlamsal bir değerlendirme yapılma yoluna gidilmiştir.

Bağlamdan, bağdaştırmalarından hareketle değerlendirildiğinde “Bayat” ile ilgili şu sonuçlara ulaşabiliriz:

“Bayat atı birle” kullanılışında da açıkça görüleceği üzere “Bayat” kelimesi belli yerlerde Tanrı’nın adı olarak “Allah” lafzına denk kullanılmıştır (Savran 2010: 32; Sadıkov 2003: 22). Zaten “Allah” kelimesi Kutadgu Bilig’in girişinde yer alan “Bismillah” dışında geçmemektedir. Metnin muhtelif bölümlerinde konuya başlayabilmek için bu Arapça besmele yerine, Türkçe karşılığı sayılabilecek ifadeler kullanılmıştır (Savran 2010:31).

Bayat’ın “Allah” lafzı karşılığında kullanıldığını gösteren bir diğer gösterge de, onun diğer esma karşılığı kelimeleri sıfat olarak almasıdır. Bayat, başka isimleri öncesinde sıfat olarak aldığı hâlde, kendisi bir başka isme sıfat olarak kullanılmamıştır.

Bayat ismi *bir* “bir”, *erklig* “kadir, güçlü”, *bagırsak* “merhametli”, *biligli* “bilen”, *itigli* “düzenleyen”, *ugan* “kadir”, *mengü* “ebedi”, *mungsuz* “ihtiyacı olmayan” esmasını sıfat olarak almıştır. Ancak kendisi bazı kaynaklarda (Tanyu 1980: 176, 196) belirtildiği gibi sıfat olarak kullanılmamıştır.

Bayat’ın Tanrı’nın özelliklerini yansıtan isimlerden birinin anlamı ile sınırlı olmadığını gösteren bir başka gösterge de isim tamlaması kalıbında kullanımlarının aşağıda verilen tamlanan unsurlarıdır.

Bayating at-ı, tap(u)g-ı, fazl-ı, hüküm-i, kullar-ı, birmiş-i, ayt(i)g-ı, sevinç-i, adl-i, yad-ı, yarlıg-ı, rahmet-i, yirmiş-i, kap(u)g-ı, sev(i)g-i, halk-ı, küdezmiş-i

Ong elging bile sun bayat atı ay
Yigü üdregey hem özüng bolga bay
 “Yemeğe sağ elini besmeleyle uzat;
 Böylece yemeğin bereketi artar, sen de zengin olursun”
Bayatka şükür kıldı ödgi öküş
Ayur ay idim sen bagırsak küsüş
 “Tanrı’ya şükretti, onu çok övdü ve dedi ki
 Ey Rabbim, sen merhametli ve azizsin.”

Yine kelimenin hal ekli kullanımları da bu durumu destekleyici konumdadır.

Bayatka şükür kıl- “Allah’a şükretmek” 3294,5952
Bayatkatapugkıl- “Allah’akulluketmek” 3445.3256.3255.4560.6089.6560
Bayatka ögdi sena kıl- “Allah’a hamd ü sena etmek” 3716
Bayatka sığın- “Allah’a sığınmak 3741, 3647, 6250
Bayatka tapın- “Allah’a ibadet etmek” 3754, 5471
Bayatka yalvar- “Allah’a yalvarmak” 6631
Bayattın kol- “Allah’tan istemek” 41, 4880, 5667
Bayattın tile- “Allah’tan dilemek” 1430, 5484

Bayat adının yine özel olarak “Tanrı”, “Allah” karşılığına uygun kullanımının bir başka tamamlayıcısı da fail fiil ilişkisi içerisinde kullanımıdır. Bayat’ın fiilleri genelde olumlu anlam dairesinde olmakla birlikte, çok çeşitli alanları kapsamaktadır. Bu fiillerin fail isimleri tek bir isme yönelik anlam ifade etmeyip esmayihüsnânın pek çoğuna karşılık gelecek anlam ifade etmektedir.

Kutadgu Bilig’de Tanrı ve özellikleri üzerine yapılanları incelemede Tanrı’nın esere yansıtılmış otuz yedi özelliği belirlenmiştir. Bu tespitte Tanrı’yı ifade için doğrudan ve dolaylı olarak sadece “bayat” kelimesi değil, “tengri”, “idi”, “erklig”, “ugan”, “bir”, “törütgen”, “törütügli”, “yaratgan”, “yaratıgli”, “igidgen”, “keçürgen”, “biligli”, “bilir”, bilig birigli“, “mengü”, “mungsuz”, “tüzün”, “küşüş”, “köni çın törü birgüçi”, “yaragsızını yıratıgli” kelimelerinden hareket edilmiştir. Bu otuz yedi özellikten yirmi dokuz tanesine “bayat” isminin geçtiği örnekler de verilmiştir. Bu örneklerin verildiği özellikler yorumlanarak Tanrı’nın -aşağıda verilen- altmış altı vasfına (esamisine) karşılık gösterilmiştir (Savran 2010: 45–124):

el- Adil, el-Afûv, el-Ahad, el-Âhir, el-Aziz, el-Baki, el-Bâri, el-Bedi, el-Ber, el-Cabbar, ed-Dar, el-Evvel, el-Fettah, el-Gaffâr, el-Gafûr, el-Gani,

el-Hâdi, el-Hafız, el-Hakem, el-Hâlık, el-Halim, el-Hamid, el-Hasib, el-Kadir, el-Kahhar, el-Kavi, el-Kerim, el-Mâcid, el-Malikü'l-Mülk, el-Mecid, el-Melik, el-Metin, el-Mugni, el-Muiz, el-Mukaddim, el-Mukit, el-Muktedir, el-Muksit, el-Musavvir, el-Mübdi, el-Mücip, el-Müheymin, el-Mümit, el-Mümin, el-Müntekim, el-Müzil, en-Nâfi, en-Nur, er-Râfi, er-Rahim, er-Rahman, er-Raüf, er-Reşid, er-Rezzak, es-Samed, es-Selâm, es-Semi, eş-Şekur, et-Tevvâb, el-Vâli, el-Varis, el-vasi, el-Vehhab, el-Vekil, el-Veli, ez-Zâhir.

Bu yönüyle “Bayat” kelimesi Divanü Lügati’t-Türk’teki “Argu lehçesinde Allahü Taalanın ismi” açıklamasına (Kaşgarlı 1990: 260) uygun gelmektedir.

İnceleme kısmında da temas edildiği gibi “Bayat”ın fiilleri içerisinde diğer fiillerin tamamından daha fazla oranda *bir-* “vermek” fiili kullanılmıştır. “Bayat ne verir?” sorusunun cevabı olarak ortaya çıkan nesnelere; nesneyi verenin zenginliğini, ihsan ve verme gücünün yüksekliğini de göstermektedir.

Bu durum aslında Bayat’ın anlamının “zenginlik, ihsan, cömertlik ve verme” ile birinci dereceden ilgili olduğunu da toplumsal hafızada temayüz ettirmektedir. Bu anlam alanını Oğuz boylarından birinin de adı olan “Bayat”ın “devletli, zengin, büyük ve nimeti bol” anlamı (Aydın 1984: 26, 64; Sümer 1992: 170, 171) ile de örtüşmektedir.

4.Sonuç

“Bayat” kelimesi Tanrı’yı ifade etmek için en çok kullanılan kelimelerden biridir. Eserde “bayat” 378 kere, “idi” 102 kere, “tengri” 41 kere, “rab”16 kere ve “ugan” 9 kere geçmiştir. Bu durum bize “bayat” kelimesinin eser ve dönem itibariyle bilindiğini ve kullanım sıklığının da yüksek olduğunu göstermektedir.

Yine ortaya konulduğu üzere “bayat” kelimesi “Tanrı, Allah” anlamına uygun gelecek şekilde eserde kullanılmıştır. Kutadgu Bilig indeksinde (Arat 2006:1113) ve bunu esas aldıklarını düşündüğümüz diğer bazı kaynaklarda verilen “kadim” anlamı –zorlanırsa- belki kelimenin karşıladığı anlamlardan biri olarak yorumlanabilir. Ancak bunu kelimenin genel anlamına teşmil etmek doğru değildir.

Kutadgu Bilig’de “Bayat”ın fiillerinden ve bağdaştırmasından hareketle Tanrı, ”veren, ihsan eden, cömert, kimseye muhtaç olmayan, sıkıntıya düşmeyen, her şeye gücü yeten, merhametli, düzenleyen, hükmü geçerli olan, her şeyi yaratan, yarattıklarını gözeten, rızası alınması ve hatırlanması gereken vb. pek çok özelliği taşıyandır.”

Bu özellikler göz önüne alındığında; kelimenin kökenini “baya” kökünden (Gülensoy 2007: 122; Çağbayır 2007: 509) getirmektense, “bay” kökünden (Erdal 1991: 82) getirmek daha uygun olacaktır.

6. Kaynakça

- Arat, R.Rahmeti (1992), *Edib Ahmed b. Yükneki, Atebetü'l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arat, R.Rahmeti (2006), *Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, Mehmet (1984), *Bayat- Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi*, Hatipoğlu Yayınevi, Ankara.
- Çağbayır, Yaşar (2007), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, Ötüken Türkçe Sözlük, I, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation, A functional Approach to the Lexicon, I*, Otto Harrassowitz-Wiesbaden.
- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, C.I-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (1980), *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür akanlığı Yayınları, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk, Tıpkıbasım* (1990), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sadıkov, Kasımcan (2003), “Kutadgu Bilig’de Geçen Bayat Atı Birlä” Kelime Öbeği Hakkında”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sa. 21: Erzurum, s. 19-24.
- Savran, Hülya (2010) , *Kutadgu Bilig’de Tanrı ve Özellikleri*, Roza Yayınevi, İstanbul.
- Sümer, Faruk (1992), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tanyu, Hikmet (1980), *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara.cuk.edu.tr.